

ERŐS VILMOS

Menekülés a hallgatásba... és a szellemtörténetbe

*Domanovszky Sándor történeti és történetpolitikai nézeteiről
az 1930–1940-es évek fordulóján**

Domanovszky Sándor munkásságának különböző megítélései ismertek a magyar történeti irodalomban. Az 1950-es években, főként az agrártörténeti kutatásait (ezen belül is a mezőgazdaság-történeti sorozat disszertációit) elemezve fasisztának minősítették, aki az osztályharc elhanyagolásával, jobbágy és földesúr egymásrataltságának, patriarchális viszonyának, „közösség”-ének hangsúlyozásával a Horthy-fasizmus népi közösségének a trianoni revízió jegyében fogant retorikáját szolgálta.¹ Sándor Pál e véleményével már 1955-ben szembeszállt egy volt Domanovszky-tanítvány, Léderer Emma, aki historiográfiánk történetibb szemléletű vizsgálatát követelte, s ennek jegyében – nem tagadva, hogy Domanovszkyék egyik fő gondolata jobbágy és földesúr kissé idilli viszonyának ábrázolása – Domanovszkyt inkább Othmar Spann konzervativizmusával vetette össze. Szerinte a rendiség pozitív megítélése a *Staendestaat* eszméinek nem fasiszta, inkább feudálkonzervatív, tradicionalista alapállását tükrözte.²

Mindettől gyökeresen eltért Kosáry Domokos véleménye (bár néhány ponton érintkezik az előzőkkel), aki az 1980-as években készült, a két világháború közötti magyar történetírást elemző tanulmányában (részben Mályusz Elemérrel és Hajnal Istvánnal együtt) Domanovszkyt a dualizmuskori nemzeti romantikus iskola, a hagyományos és elmaradott köznemesi történeteszemlélet képviselőjeként aposztrofálta. Kosáry mindezekon túlmenően sem volt túl jó véleménnyel Domanovszky történetírói kvalitásairól, inkább tudományszervezői érdemeit méltatta.³

Ezzel alapvetően szemben állt (bár Kosáry véleményét nemigen ismerhette, legfeljebb szóban hallotta) Várdy Béla és Glatz Ferenc értékelése az 1970–1980-as években. Várdy Béla nagy apparátussal készített, angol nyelvű monográfiájában Domanovszkyt elsősorban művelődéstörténészként értelmezte, illetve gazdaság- és társadalomtörténészként méltatta, aki történetírásával Békefi Remig úttörő kutatásait folytatta. Várdy összességében a két világháború közötti magyar történetírás egyik legfontosabb, a modern európai történetírás-

* A tanulmány alapja a Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományi Osztálya által rendezett, „Konzervatív társadalomtudósok politikai válaszcútja az 1930-as, 1940-es években” című konferencián 2015. november 12-én elhangzott előadás.

¹ Sándor Pál: *A magyar agrár- és paraszt történet polgári irodalmának kritikájához*. Századok, 89. évf. (1955) 2-3. sz. 373–419.

² Léderer Emma: *Historiográfiánk történetibb vizsgálatáért*. Századok, 89. évf. (1955) 1. sz. 103–106.

³ Kosáry Domokos: *A magyar történetírás a két világháború között*. In: uő: *A történelem veszedelmei*. Budapest, 1987. 321–355.

hoz közelítő történészeként értékelte Domanovszkyt (mint Szekfű Gyula egyik legfőbb, színtelen azonos minőségű ellenlábasát), legfeljebb azt kifogásolta, hogy a gazdaság- és társadalom-, illetve művelődéstörténet jegyében fogant résztanulmányait (Szekfűvel ellentétben) nem volt képes szintetikus formába önteni, azaz kevésbé rendelkezett szintézisalkotó képességekkel.⁴

Mindkét szempontot felveti Glatz Ferenc is a Domanovszky-centenáriumra készült nagyszabású és sokat hivatkozott tanulmányában,⁵ s a nyolcvanas években egyfajta Domanovszky-reneszánst, de mindenképpen újra felfedezést indított el egyebek mellett több, addig kéziratban maradt (részben német nyelvű) művének kiadásával. Glatz is mindeneke-lőtt modern, európai szempontokat érvényesítő, az 1950–1960-as években sajnálatosan háttérbe szorított gazdaság- és társadalomtörténészként értékelte Domanovszkyt, aki azonban nem volt képes értékes, mélyreható (így pozitívista!!!) tanulmányainak szintetikus összképbe foglalására. Utóbb – főként József nádor iratai egy kéziratban maradt kötetének német nyelvű publikálása kapcsán – Glatz már inkább Domanovszky művének szakszerű, professzionális elemeit hangsúlyozta, melyekkel szerinte Domanovszky a kora újjal foglalkozó modern európai kormányzat- és hivaltörténet szempontjait juttatta érvényre.⁶

Nincs itt tér Domanovszky értelmezőinek további részletes bemutatására és elemzésére. Csupán utalok arra, hogy a fentiekén kívül még például Granasztói György, Harold Steinacker, Léderer Emma (historiográfiai összefoglalásában), Hajnal István, Wellmann Imre, Csiki Tamás, Romsics Ignác, Kövér György, Óze Sándor, Gerics József elemezte Domanovszky történetírói nézeteit,⁷ illetve annak bizonyos vonatkozásait. Ezekre részben utalok\visszatérek a következőkben, itt most csak annyit jegyzek meg, hogy újabban inkább gazdaság- és társadalomtörténészek fedezik fel Domanovszkyt mint saját kutatásaik historiográfiai előzményét. Ennek egyik előképe az akkor elsősorban várostörténész Granasztói György 1984-es írása, amelyben Domanovszkyt Herbert Spencer pozitívizmusának folytatójának nevezi, s véleménye szerint nézetei leginkább az angol szakirodalomban *social engineering*-nek nevezett elméletéhez, azaz – a nevet nem kimondva – Karl Popper nézeteihez állnak közel. Mindez, mint később utalok rá, Granasztói György személyének és történelmi-politikusi tevékenységének teljes tisztelete mellett is alapvető képtelenség.⁸

A Domanovszkyval foglalkozó irodalom (főként Glatz Ferenc 1978-ban megjelent, több vonatkozásban is irányadó, sőt úttörő írása⁹) Domanovszky történelmi tevékenységében há-

⁴ Vardy, Steven Bela: *Modern Hungarian historiography*. New York – Guildford, Surrey, 1976. 161–174.

⁵ Glatz Ferenc: *Domanovszky Sándor. Történetíró és tudományszervező. (A magyarországi gazdaság- és társadalomtörténet-írás történetéből.)* In: uő: Nemzeti kultúra-kulturált nemzet. Budapest, 1988. 242–274.

⁶ Glatz Ferenc: *Egy Habsburg nádor a magyar történetírásban. (Domanovszky Sándor: József nádor iratai c. kéziratot művének kiadása 1988-ban.)* In: uő: Történetírás-korszakváltásban. (Tanulmányok.) Budapest, 1990. 226–261.

⁷ Vö. például Romsics Ignác: *Clio búvőletemben. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Budapest, 2011. 316–322.; Csiki Tamás: *Társadalomábrázolások és értelmezések a magyar történelmi irodalomban (1945-ig)*. Debrecen, 2003. 142–149.; Léderer Emma: *Domanovszky Sándor (1877–1955)*. Századok, 89. évf. (1955) 3. sz. 522–523.

⁸ Granasztói György: *Egy történész időszűrője. Domanovszky Sándor*. Történelmi Szemle, 26. évf. (1984) 1–2. sz. 303–312.

⁹ Domanovszky műveinek bibliográfiáját lásd: Domanovszky Sándor: *Gazdaság és társadalom a középkorban*. (Tanulmányok.) Válogatta, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Glatz Ferenc. Budapest, 1979. 329–352.

rom fő irányt jelöl meg: egyrészt az egész életén végighúzódnó krónika (tulajdonképpen persze inkább gesta-) tanulmányait;¹⁰ a mindenekelőtt a *Magyar Művelődéstörténetben* és a már említett, *Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez* című sorozatban kicsúcsosodó gazdaság- és társadalom-, illetve művelődéstörténeti tanulmányait (ide tartozik még a nevezetes *Mázsaszekér, A szepesi városok árumegállító joga* és egyéb kisebb lélegzetű írásai, mint például *A mezőgazdaság Szent István korában*);¹¹ harmadrészt kiemelhetők intézmény- és kormányzattörténeti kutatásai, amelyek leginkább a József nádor működésével kapcsolatos iratkiadást, illetve az egész ez irányú tevékenységét lezáró, két kötetes monumentális életrajzot ölelte fel.¹² Ez utóbbi persze nem egyszerűen életrajz, hanem átfogó kép a magyar, részben nemzetközi politikai, gazdasági, kulturális, *horribile dictu* eszmés és szellemtörténeti viszonyokról a 18–19. század fordulóján. (Az említett iratkiadás utolsó kötete egyébként csak 1991-ben jelent meg, németül.¹³)

Ezenkívül jól ismert Domanovszky (a későbbiekben még röviden taglalandó) tudományszervezői tevékenysége, lévén tagja/elnöke az Országos Ösztöndíjtanácsnak, valamint a Nemzetközi Történetész Szövetségnek (ő a magyar delegált), 1913–1943 között a *Századok* szerkesztője,¹⁴ s meg kell említeni szorgalmas tankönyvíró munkásságát, amihez társulnak a magyar történelemről a külföldi közönség számára készült összefoglalásai, amelyek közül (a későbbi olasz és finn mellett) kiemelkedik az 1923-ban megjelent *Geschichte Ungarns* című szintézis.¹⁵

Mindezek mellett meg kell említenünk Domanovszky több egyéb olyan, elsősorban történetpolitikai jellegű írását is, amelyekről meg szoktak feledkezni az életművét taglalók: Domanovszky részt vett a trianoni magyar küldöttség béke-előkészítési munkálataiban, amelyek során főként a nyugat-magyarországi területek Ausztriához való csatolása ellen fejtett ki nagyszabású tevékenységet.¹⁶ Úgyiszentén ismeretes, hogy a második világháború, illetve az 1938-as zürichi történetész kongresszus árnyékában Domanovszky egyik fő tevékenysége a román történészekkel, mindenekelőtt Nicolae Iorgával folytatott vita volt, s ehhez kapcsolódtak egyéb, ebben az időszakban főként franciául publikált írásai is, amelyek

¹⁰ Vö. például: Domanovszky Sándor: *A Budai Krónika*. Századok, 36. évf. (1902) 7. sz. 615–630., 8. sz. 729–752., 9. sz. 810–831.; Domanovszky Sándor: *A Dubniczy Krónika*. Századok, 33. évf. (1899) 3. sz. 226–256., 4. sz. 342–355., 5. sz. 411–451.; Domanovszky Sándor: *A Pozsonyi krónika és a kisebb latin nyelvű prózai szerkesztések*. Századok, 39. évf. (1905) 5. sz. 402–419., 6. sz. 518–525.; Domanovszky krónika-tanulmányairól vö. még: Gerics József: *Domanovszky Sándor az Árpád-kori krónikakutatás úttörője*. Századok, 102. évf. (1978) 2. sz. 234–250.

¹¹ Vö. Domanovszky Sándor: *A mezőgazdaság Szent István korában*. In: uő: *Gazdaság és társadalom a középkorban*, 17–48.

¹² Vö. Domanovszky Sándor: *József nádor élete és iratai. I. József nádor élete. 1-2. rész*. Budapest, 1944. (Fontes historiae hungaricae aevi recentioris.)

¹³ Vö. *Palatin Josephs Schriften*. Vierter Band. 1809–1813. Zusammengestellt und kommentiert von Sándor Domanovszky. Herausgegeben und eingeleitet von Ferenc Glatz. Budapest, 1991.

¹⁴ Domanovszky életrajzához vö. még: Curriculum vitae Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattár (a továbbiakban: MTA KIK Kt) Ms 4180/1-17. Domanovszky igazolásával kapcsolatos iratok. Az iratok értelmezésére később még visszatérek.

¹⁵ Domanovszky, Alexander: *Die Geschichte Ungarns*. München–Leipzig, 1923.

¹⁶ Vö. például *La Hongrie Occidentale*. Paris–Budapest, 1920. (Questions de l'Europe Orientale, 5.) (Gróf Teleki Pállal.); *Die historischen Rechte Ungarns auf Westungarn*. Pester Lloyd, 1920. Nr. 69.; *Ausztria Nyugat-Magyarországra vonatkozó történeti igényének cáfolata*. (A magyar béketárgyalások I.) Budapest, 1920. 460–407.

például a magyarság és a nemzeti szellem (!!!) kapcsolatát fejtegették.¹⁷ Ezek közül is kiemelném „A magyar nemzeti tudat a középkorban” című, a szóban forgó zürichi kongresszuson elhangzott német nyelvű (de magyarul is fellelhető) előadását, amely tökéletesen ismeretlen a Domanovszkyval foglalkozó irodalomban.¹⁸

A következőkben két alapvető momentumot kívánok megvizsgálni Domanovszky harmincas évek végi, negyvenes évek eleji működése kapcsán, amelyek választ adhatnak arra a kérdésre: milyen kihívások/válaszutak elé került a történész a jelzett időszakban, s hogy reagált Domanovszky ezekre?

Az egyik kérdéskör az 1938–1939-ben lezajlott Iorga-vita, amelyben persze számos más történész, illetve társadalomtudós, nevezetesen Kornis Gyula, Hóman Bálint, Szekfű Gyula, Eckhart Ferenc, Alföldy András is szerepelt. A másik kérdéskör Domanovszky 1945-ös igazolásának ügye (először nem igazolták a háború alatti tevékenységét), amelynek iratai szintén teljesen ismeretlenek a Domanovszky-irodalomban, pedig részletesen megvilágítják Domanovszky főleg háború alatti (részben persze azt megelőző) pályafutását, mindenekelőtt az úgynevezett Baráth Tibor affért, valamint Domanovszkynak az 1943-as Akadémiai Nagyjutalom odaítélésében játszott szerepét, amikor is az 1945-ben háborús bűnösnek tekintett és német-párti Hóman Bálint megjutalmazását javasolta és támogatta az akkor köztudottan inkább angolszász orientációt reprezentáló Szekfűvel szemben.

A Iorga-vita

A román és a magyar történetírás/történészek egymással folytatott vitái¹⁹ nem új keletűek, közelebbről a 18. század végéig nyúlnak vissza, Bolla Márton, Karl Joseph Eder, Engel János Keresztély és az úgynevezett „erdélyi triász” voltak az első fő vitapartnerek.²⁰ Mindez folytatódott, sőt új lendületet vett az önálló román állam megalakulása, illetve a dualizmus idején, amikor Hunfalvy Pál, Alexander von Bertha, Moldován Gergely és mások vitatkoztak egyebek mellett Mihail Kogălniceanu, Nicolae Bălcescu és Nicolae Densușianu nézeteivel.²¹ A vita a két világháború között, ha lehet, még jobban kiéleződött, különösen az 1930-as években, illetve azok végén, a második bécsi döntés idején, amikor a fő tét Erdély hovatartozásának történeti (s persze földrajzi, gazdasági, demográfiai) érvekkel való igazolása volt. Ebben az időszakban különösen „Székely János” (alias Eckhart Ferenc, amint az Szekfűhöz és Domanovszkyhoz írott leveleiből kitűnik²²), Tremml (Tamás) Lajos, maga Doma-

¹⁷ Vö. például: Domanovszky, Alexandre: *Quelques idées sur la formation de l'esprit national hongrois*. Nouvelle Revue de Hongrie, vol. 61. (1939) 391–399.

¹⁸ Vö. még: MTA KIK Kt, Ms 4532/136–277. Domanovszky Sándor „La méthode historique de M. Iorga” című könyvének terjesztésével és kiadásával kapcsolatos iratanyag 1938–1941.

¹⁹ A román és a magyar történészek vitáiról újabban lásd: Ludanyi, Andrew: *The Legacy of Transylvania in Romanian and Hungarian Historiography*. In: *Disputed Territories and Shared Pasts (Overlapping National Histories in Modern Europe)*. Edited by Tibor Frank – Frank Hadler. Basingstoke, 2011. 247–272. Megjegyzendő azonban, hogy itt a szerző a Iorga és Domanovszky közötti vitát, amely pedig a legnagyobb horderejű volt a két világháború közötti időszakban, még csak nem is említi.

²⁰ Vö. például: Miskolczy Ambrus: *Az erdélyi triász Pest-Budán*. História, 22. évf. (2000) 4. sz. 22–23.

²¹ Vö. a következők, illetve Ludanyi: *The Legacy of Transylvania in Romanian and Hungarian Historiography*, 257–258.

²² Székely, János: *Mitita Constantinesco: L'évolution de la propriété agraire en Roumanie*. Bucaresti, 1925. Revue des Études Hongroises et Finno-Ougriennes. 1927. 164–196. Vö. Eckhart Ferenc levelei Domanovszky Sándornak. MTA KIK Kt Ms 4523/612. 1928. július 1. A levélből egyértelmű-

novszky, Kniezsa István, I. Tóth Zoltán, Alföldi András, Deér József és mások (például Kornis Gyula),²³ román részről pedig Silviu Dragomir, Ion I. C. Brătianu, Nicolae Iorga, Zenovie Păclișanu, Ioan Lupaș, Constantin Daicoviciu, a művészettörténész Coriolan Petranu, sőt David Prodan voltak e viták főszereplői.²⁴

Domanovszky Sándor 1938-ban publikálta *La méthode historique de M. Iorga* című francia nyelvű könyvét,²⁵ amelynek két előzményét is felvillanthatjuk. Egyrészt Eckhart Ferenc Domanovszkyhoz írott 1928-as levele szerint²⁶ az 1928-as oslói történészkongresszuson Iorga élesen bírálta az irredenta magyar történettudományt és külpolitikát, amire a jelenlevő magyar történészek megfelelő francia nyelvtudás hiányában nem tudtak válaszolni. Ez utóbbit maguk a levelezőtársak sem tekintették bizonyítottnak, de felvetődött. Másrészt mint közvetlenebb előzményt számon tarthatjuk Iorgának a saját folyóiratában, a *Revue Historique du Sud-Est Européen*ben megjelent, élesen bíráló hangnemű, terjedelmes recenzióját 1936-ban Domanovszky már említett, 1923-ban publikált *Geschichte Ungarns* című könyvéről,²⁷ amely Iorga szerint nyíltan revíziós célokat szolgált, s hamis és dehonosztáló minősítéseket tartalmazott a románokról, illetve a román történelemről. (Domanovszky válaszában fel is veti, némileg meghökkent, hogy mindegyre Iorga tizenhárom év után reagált, először azt hitte, a Hóman Bálint és Szekfü Gyula által írt *Magyar Történetet* támadta.) Erre egy francia nyelvű kötettel válaszolt Domanovszky 1938-ban. A mű négy részre oszlik, s abban nemcsak Iorga recenzióját tárgyalta, hanem Iorga szinte teljes életművét (elsősorban persze a magyar, illetve az erdélyi román vonatkozásúakat) a rá jellemző filológiai alaposággal (bár valószínűleg segítői, sugói is voltak) vette górcső alá. Az első rész válaszolt közvetlenül az 1936-os recenzióra, majd Iorga 1919-es, a Helmolt-féle *Weltgeschichte* számára készült,²⁸ német nyelvű, a teljes magyar történetről készült összefoglalását elemezte; a harmadik részben körülbelül nyolcvan oldalon keresztül mutatott rá Iorga szerinte nem tudományos és elfogult történetírói módszerére, mondván, kijelentéseit, minősítéseit nem bizonyította kellő módon forrásokkal, ha pedig igen, akkor a források nem arról szólnak, nem azt bizonyítják, amit Iorga alá akart támasztani. A negyedik fejezetben Iorga 1935-ös, szintén franciául megjelent, a románoknak az egyetemes történelemben játszott szerepét bemutató szintézisét vette tüzetes vizsgálat alá, főleg a dákoromán kontinui-

en kiderül, hogy Székely János név alatt Eckhart Ferenc írta a francia nyelvű cikket, illő lenne tehát felvenni az Eckhart Ferenc történetírói munkásságát rögzítő bibliográfiákba. Itt köszönöm meg tanítványomnak, Törő László Dávidnak az Eckhart-levél felkutatásában nyújtott segítségét.

²³ Kornis Iorgával való vitájáról lásd a későbbieket.

²⁴ A két világháború közötti vitákhoz alapvető Márza, Radu: *Romanian Historians and Propaganda (1914–1946) (The Case of Transylvania)*. Bratislava, 2014. Az egész kérdéskörhöz még számos adalékkal vö. *Zwischen Wissenschaft und Politik. (Fritz Valjavec's Briefwechsel mit Rumaenischen Gelehrten (1935–1944))*. Hrsg. von Stelian Mandrut – Rudolf Graf. Cluj-Napoca – Klausenburg, 2010.

²⁵ Domanovszky, Alexandre: *La méthode historique de M. Iorga. A propos d'un compte rendu*. Budapest, 1938.

²⁶ Vö. MTA KIK Kt, Ms 4523/615. Eckhart Ferenc levele Domanovszkynak, Bécs, 1928. szept. 17. MTA KIK Kt, Ms 4523/615.

²⁷ Domanovszky: *Die Geschichte Ungarns*, id. mű. Vö. Nagy Talavera, Nicholas M.: *Nicolae Iorga. (A biography)*. Iași–Oxford–Portland, 1998.

²⁸ A Helmolt-féle *Weltgeschichte* korábbi köteteiről, főleg a magyarokat illető részről Domanovszky már 1908-ban is igen éles bírálatot közölt, igaz, akkor nem Iorga írta az inkriminált részt. Vö. Domanovszky Sándor: *Hans Ferdinand Helmolt: Weltgeschichte. I–X. Századok*, 31. évf. (1908) 7. sz. 615–636.

tás tézisét bírálta Alföldy András munkája alapján,²⁹ de taglalta a korai magyar történelemről Iorga által leírtakat is. Iorga minderre 1938-ban és 1939-ben két szintén francia nyelvű brosrúrával válaszolt³⁰ (az elsőben újra közölte 1936-os recenzióját is), míg Domanovszky az utóbbira viszontválaszként jelentette meg a *L'origine et la patrie première des Roumains* című cikkét a Lukinich Imre által szerkesztett *Archivum Centro-Orientalis*-ban (1938).³¹ A vita egyfajta lezárásaként értékelhető, hogy Iorga 1940-ben magyarra fordította és kiadta jó tíz évvel korábban keletkezett, *A nemzetek közötti gyűlölködés ellen* című írását.³²

A két történész között folyó vitában felbukkantak a magyar és a román történészek közötti évszázados disputa szinte konstans kérdései, amelyek még a három kötetben elkészült *Erdély történetével* kapcsolatos vitában is hasonlóan felvetődtek az 1980-as években,³³ ki-egészülve persze néhány aktuális és személyes elemmel.

A szinte antinomikus ellentét tárgya természetesen a dákoromán kontinuitás kérdése volt, s többek között az, hogy megelőzték-e a magyarokat a románok Erdély meghódítása-kor. Iorga és a román történészek (ekkor különösen Ioan Lupaș 1942-ben publikált kötetében³⁴) alapvetően megkérdőjelezték a középkori Erdély magyar fennhatóság alá való tartozását és integritását, mondván, a kenéz és a vajda intézménye román eredetű, a középkorban a magyar állami fennhatóság alá nem tartozó számos önálló román territorium létezett (bihari dukátus, Fogaras, Kővár stb.). Iorga szerint Domanovszky és a magyar történészek eljelentéktelenítették Basaraba és Stefan cel Mare Károly Róbert, illetve Mátyás elleni nagy győzelmeit. Domanovszky viszont például azt vetette Iorga szemére, hogy a tatárjárást is kedvezőnek ítélte román szempontból, mert gyengítette a román gazdasági és kulturális fejlődést akadályozó magyar államot.³⁵ Amúgy kölcsönösen sérelmezték a románok az „oláh”, illetve a magyarok a „Madjaren” minősítést és elnevezést, mert mindkettő azt sugallja, hogy nem voltak képesek a magasabb kultúrfokot jelentő államiság létrehozására, megrekedtek a különböző elemekből összeverődött nép, népiség fókán.³⁶

Obligát módon vetődött fel Hunyadi János és Mátyás román származásának kérdése, s Iorga számára egyértelmű volt, hogy a török uralom idején semmiféle magyar állami kontinuitásról nem beszélhetünk Erdélyben, hiszen azt főként románok, szászok és székelyek birtokolták, de szerinte az úgynevezett magyar állami szervezetben (sőt a fejedelmek között is, vö. Békés Gáspár) nagyarányú volt a románok részvétele a Drágik, Dobók, Kendik, Kor-

²⁹ Alföldi András: *Magyarország Népei és a Római Birodalom – Kelet Magyarország a Római Korban*. Máriabesnyő-Gödöllő, 2004.

³⁰ Vö. Nagy Talavera: *Nicolae Iorga*, 383–423.; Iorga, N.: *L'origine et la patrie première des Roumains*. Bucarest, 1938.; Iorga, N.: *Pour Éclarer M. Domanovszky par les Siens*. (Extrait de la „Revue Historique du Sud-Est Européen”, 1939. No. 1-3.) Bucarest, 1939. Itt mondok köszönetet román kollégámnak, Radu Mârzanak a román szövegek felkutatásában nyújtott nagyvonalú segítségéért.

³¹ Domanovszky, Alexandre: *„L'origine et la patrie première des Roumains”*. *Archivum Europae Centro-Orientalis*, IV. 1938. 508–514.

³² Vö. újabb kiadása: Iorga, Nicolae: *A nemzetek közötti gyűlölködés ellen*. Budapest, 1992. (Makkai László és Miskolczy Ambrus előszavával.)

³³ Vö. a vitáról többek között: *Historians and the History of Transylvania*. Edited by László Péter. East European Monographs, New York, 1992.

³⁴ Vö. Mârza: *Romanian Historians and Propaganda*, 108–113.; Lupas, I.: *Réalités historiques dans le voivodat de Transylvanie du XI-e au XVI-e siècle*. La Transylvanie, 1938. 165–260.

³⁵ Vö. Domanovszky: *La méthode historique de M. Iorga*, 77.

³⁶ A „Madjaren” terminus természetesen Iorga német nyelvű összefoglalásában bukkant fel, ahol Domanovszkyék szerint az „Ungarn” lenne a helyes kifejezés.

nisok (!), Mailáthok és mások révén.³⁷ (Külön meg kell említeni Iorga tézisé a székelyek román származásáról: szerinte ők elmagyarosodott románok, amit még az első világháború idején megfogalmazott, s amit I. Tóth Zoltán cáfolt a legvehemensebben az 1940-es évek elején.)³⁸ Természetesen alapvető vitapont volt Mihail Viteazul megítélése, aki a magyarok szerint csak köpönyegforgató zsoldosvezér, *condottieri*, míg a románok az *ab ovo* összetartozó három román állam első egyesítőjét s így a modern román nemzeti szuverenitási törekvések, Nagyrománia előképét látták benne.³⁹

Külön vitatott kérdés volt a 18. századi román bevándorlás, valamint Horea és Cloșca felkelése. A magyar történészek azt vallották, hogy az alacsonyabb kultúrfokon álló fanarióta fejedelemségekből tömegesen menekültek román jobbágyok az elnyomás elől a kedvezőbb viszonyokat kínáló, magasabb kultúrfokon álló Erdélybe, s ekkor alakult ki Erdély román népi többsége. A román történészek s Iorga ellenben azt hirdették, Erdély mindig is román népi többségű volt, sőt a migráció inkább fordított irányban történt.⁴⁰

Magától értetődően eltért a két történész véleménye 1848/1949-ről, a jelenkorhoz (Trianonhoz) leginkább kötődő kérdések közül pedig a fő összeütközési pont Magyarország 1919-es román megszállása volt. Domanovszky a román hadsereg budapesti garázdálkodásaira, a város tulajdonképpen kifosztására mutatott rá, míg Iorga szerint a kommunizmus/bolsevizmus rémuralmától szabadították meg a magyarokat.⁴¹ A román történészek azt hangsúlyozzák, hogy Erdély Romániához való csatolása nem nagyhatalmi döntés, hanem Erdély népei önrendelkezési jogának/szabad akaratnyilvánításának eredménye a gyulafehérvári gyűlést követően.⁴² Összességében Domanovszky Iorga történetírói tevékenység-

³⁷ Vö. Domanovszky: *La méthode historique de M. Iorga*, 116.

³⁸ Az extrémebb álláspontok közé tartozik, hogy a Budai Nagy Antal, Dózsa György felkelés román mozgalom, Basta magyar, az 1850-es évek osztrák jobbágytörvényei pedig jók, csak a magyarok nem hajtják végre, az Eckhart Ferenc által megbírált román történész szerint. Vö. Székely [Eckhart]: *Mitita Constantinesco: L'évolution de la propriété agraire en Roumanie*, 176–177., 183., 191–193.

³⁹ Vö. Márza: *Romanian Historians and Propaganda*, id. mű; Domanovszky: *La méthode historique de M. Iorga*, 121–124.

⁴⁰ Kevésbé ismert, hogy a kérdésben a legnagyobb apparátussal a kiváló agrártörténész és a szóban forgó Horea és Cloșca-felkelés legjobb, részben deheroizáló monográfusa, David Prodan támadott, aki 1944-ben külön könyvet szentelt Szekfű *Magyar története* 18. századi fejezetének bírálatára, ami az 1990-es években angolul is megjelent. Ugyancsak Szekfű kapcsán jegyzem meg, hogy Szekfűnek a középkori magyar nemzetiségi politikával összefüggő – német nyelven is olvasható – nézeteit, miszerint a magyarság a középkorban nem elnyomó, hanem türelmes nemzetiségi politikát folytatott, Silviu Dragomir támadta meg az ilyen céllal indult *Revue de Transylvanie* 1936-os évfolyamában franciául, ugyanakkor I. Lupaș egy másik folyóiratban románul, míg a későbbi korokra nézve később, főként az 1940-es évek elején Z. Paclișanu szedte ízekre a dualizmus idején érvényesülő toleráns nemzetiségi politikáról szóló szekfűi tézist. Vö. mindezekhez: Márza: *Romanian Historians and Propaganda*, 105–108.; Prodan, David: *Transylvania and again Transylvania: a historical exposé*. Cluj-Napoca, 1992. 31–38. (Eredetileg és románul 1944-ben jelent meg.)

⁴¹ Domanovszky: *La méthode historique de M. Iorga*, 47.

⁴² Említésre méltó a harmincas évek végén és a negyvenes évek elején Iorgának Kornis Gyulával való inkább publicisztikai jellegű pengéváltása, amely, ha lehet, még inkább aktuálpolitikai kérdésekről szólt – történeti érvekkel. Kornis, aki bírálta Románia két világháború közötti nemzetiségi politikáját, a magyar kisebbség elnyomását, a határ menti vitás területekre népszavazás kiírását javasolta. Iorga, miután rendre utasította Kornist, mondván, tulajdonképpen ő is román (vö. jelentős történelmi szerepet játszó őseit a 16–17. századból – N. B.: Iorga kedvenc időtöltése volt a magyar történészek, tudósok nem magyar származásának felkutatása, így egy 1936-os cikke szerint Hóman/Hohl-mann német, Tamás (Trem) Lajos úgyszintén, Domanovszky, Lukinich lengyel, Eck-

gét rasszistának és idegengyűlölőnek, merő ideológiai szempontokban gyökerező politikai propagandának s így tudománytalannak minősítette.⁴³

A két történész egyébként az 1938-as zürichi történészkongresszuson személyesen is találkozhatott, sőt – biográfusa szerint – Iorga egyenesen triumfált. Úgy érezte, a nemzetközi

hart német, egészen hasonlóan, mint Szabó Dezső, aki Szekfűt Nadl Gyulának nevezi stb.), megkérdezi, hogy ki is felügyelné ezt a népszavazást. Ezen felül felveti, hogy a határ menti városok – Nagyvárad, Temesvár, Arad, Szatmárnémeti – lakossága túlnyomórészt zsidó, akiknek nemzeti hovatartozása egyáltalán nem megbízható, sőt megkérdőjelezhető, mert szerinte inkább igazodnak az aktuális hatalomhoz, s ehhez igazítják, hogy minek vallják magukat. *Historian or Politician?* By Julius Kornis. Budapest, 1940.; Iorga, Nicolae: *Rectification Sur La „Question de Transylvanie”*. Réponse à Un Article de M. Korniss Gyula Professeur À L'Université de Budapest. Bucarest, 1940.; Nagy: *Nicolae Iorga*, 386–387. (Hibás adatokkal.)

- ⁴³ Domanovszky Iorgának adott válaszában egyebek mellett felveti, hogy a román történész bírálja őt azért, hogy nem ismeri a román történelmet és népet (romániai látogatásra invitálja ezért), miként a román történetírás eredményeit sem (mivel nem tud románul). Domanovszky mindezt készséggel elismeri, viszont ő nem is vállalkozik román történeti szintézis megírására, ellentétben Iorgával, aki szintén és bevallottan nem ismeri a magyar történetírás eredményeit, de ennek hiányában is belevág a magyar történeti szintézis elkészítésébe, ráadásul nemzetközi közönség számára. Vö. Domanovszky: *L'origine et la patrie première des Roumains*, id. mű. Domanovszky szóban forgó cikkének magyar nyelvű változata megtalálható kéziratos hagyatékában. Két rövid, de jellemző részlet a cikkből, amelyek a vita hangnemet is érzékeltetik. Az egyik a kontinuitás tézisére és a középkori viszonyokra, a másik a 18. századi román bevándorlás kérdésére vonatkozik. MTA KIK Kt Ms 4531/5. „M. Iorgának azonban kényelmes másfél lapon elintézni azokat a kritikai észrevételeket, amelyeket a források meg nem engedett használata ellen 80 lapon át fölhoztam. A románok erdélyi tartózkodására a XIII. század előtti időből nincs adat. A XIII. század végén is még csak szórványosak a telepeik. Nagyobb számban csak a »silva Blacorum et Bissenorum« területén, a későbbi Fogaras megyében lelhetők föl. Egyebütt fokozatos terjeszkedésük szinte lépésről lépésre kísérelhető figyelemmel. M. Iorga mégis azt állítja, hogy Dácia kiürítése óta állandóan lakták egész Erdélyt s hogy a később közzük telepedett magyarok intézményeiket, különösen igazságszolgáltatási berendezkedésüket is, tőlük vették át. E fantasztikus teória fenntartása érdekében tagadja meg pásztor foglalkozásukat és akarja őket földművelőkké megtenni, holott ez a foglalkozási ág még a XV. században is csak szórványosan és kezdeti stádiumban merül fel közöttük. Ezért akarja mindenképpen letagadni, hogy a kenézek éppen olyan vezetőik voltak, mint a Kárpátok északi részén a soltészek (sculteti), és hogy az ő rájuk vonatkozó adatok világánál figyelemmel kísérelhetjük egyrésről a románok terjeszkedését, másrésről pedig a kenézek egy részének földesúri hatósággá fejlődését. Ezért kell a kenézség, vajdaság és bánág fogalmait is mentől jobban összezavarnia.” MTA KIK Kt Ms 4531/5. 5. „Alapelve indítja őt arra is, hogy nevetségessé tegye az erdélyi és bánati oláhok szaporodási arányszámát, egyszerűen kijelentve, hogy senki sem fogja elhinni, hogy az 1720-iki 230.000 erdélyi románból 1916-ra 3.000.000 lett, az 1720-iki 45.00 bánati oláhból 1789-re 744.000 »car il n'y a pas la moindre trace d'immigration venant du Sud ou de l'Est.« [mivel a legcsekélyebb nyoma sincs a délről vagy a keletről történő bevándorlásnak] (18. l.). Kétségtelenül szörnyű és hihetetlen számok, ha az időközbeni bevándorlást – mint M. Iorga teszi – egyszerűen letagadjuk. Kitűnő ellenfelem ezt is igen ügyesen állítja be: »Appuyé sur M. Acsády, qui doit être un homme très intelligent, il veut nous faire croire...« [Acsádyra támaszkodva, aki minden bizonynyal nagyon intelligens tudós, akarja elhitetni] Pedig én nem Acsádyra hivatkozom, hanem az 1720. és 1789. népösszeírásra, amelyeknek adatait Acsády csak publikálta. Külömben [sic! E. V.] pedig ajánlom M. Iorgának, nézzen utána ezeknek a kérdéseknek a bécsi Hofkammerarchivban, amit ha megtesz, bizonyára nem fogja már kétségbe vonni a XVIII. századi tömeges bevándorlást. Az e körül folyt közigazgatási viták és intézkedések talán mégis helytállóbb bizonyítékok, mint M. Iorga apodiktikusan alkalmazott »logique social«-ja.” MTA KIK Kt Ms 4531/5. 5. Írásának végén Domanovszky cáfolja többek között azt is, hogy a dák államalapítást a magyarral szemben lekicsinyelte volna. Pusztán arról beszél, hogy a Kárpát-medence kitűnő földrajzi egységének „tudatára a magyarság előtt más nép nem jutott el”. MTA KIK Kt Ms 4531/5. 6.

történész társadalom őt tekintette győztesnek a vitában, elismerte tudósi kvalitásait, mivel őt választották meg a nemzetközi történész szövetség alelnökévé.⁴⁴

A kongresszuson Domanovszky – ahogy arra már utaltam – „A magyar nemzeti kérdés a középkorban” címmel tartott német nyelvű előadást.⁴⁵ Ebben, miután bevezetesként utal Friedrich Meinecke, Gabriel Hanotaux, Johan Huizinga nemzettel kapcsolatos gondolataira, részben összegezte korábbi krónika-tanulmányait, s kifejtette, hogy a „Magyarország a kereszténység, azaz a Nyugat védőbástyája” (egy korábbi írása szerint „védőpajzsa”⁴⁶) jelző nem a 16–17. században, a törökellenes harcok idején született meg, hanem jóval korábban, például a tatárjárás idején, s az egész középkoron keresztül ismert volt. Másrészt azt fejtegette, hogy a nemzeti, azaz a „közösség”-i összetartozás tudata a korai magyar történelem időszakában nem pusztán az uralkodóra, majd pedig a felsőbb társadalmi rétegekre korlátozódott, hanem az egész társadalmat áthatotta, sőt bizonyos elemeiben már az államalapítás előtt is bizonyíthatóan létezett.⁴⁷ Domanovszky a szövegben egyébként jelentős mértékben felhasználja korábbi krónika-tanulmányait, itt azonban nem a filológia kérdése aprólékos tisztázása volt a fő célja, hanem a szövegekből világosan kitűnő, a magyarság egészét összefogó, valamilyen szinten egységbe, „közösség”-be kovácsoló nemzettudat középkori meglétének, illetve gyökereinek bizonyítása.

Domanovszky 1945-ös igazolásának ügye

A második nagyobb problémakör, amelynek alapján rekonstruálni/elemezni kívánom Domanovszkynak az 1930-as évek végén, 1940-es évek elején felvetődő politikai válaszútját, a történész 1945-ös igazolásának ügye. A kérdéskör iratai, mint említettem, megtalálhatók Domanovszky hagyatékában, ugyanakkor szinte teljesen ismeretlenek a magyar történeti irodalomban.⁴⁸

Az igazolási eljárás Domanovszkynak a Magyar Nemzeti Múzeumban betöltött tisztsége kapcsán folyt, s meglepő módon az első fordulóban a történeoszt nem igazolták. A második forduló előtt (ami 1945 szeptemberében zajlott) Domanovszky hosszas apológiát készített, „A magam mentségére”, amely véleményem szerint jelentős mértékben hozzájárult az elsőfokú döntés megváltoztatásához, végső soron a történész igazolásához. Az írás „kincseshánya” a történeoszt és a korszakot kutató számára, mivel részletesen megvilágítja Domanovszkynak az 1940-es évek elején kifejtett tevékenységét, de egész pályafutását is (tartalmaz egy curriculum vitaet is).⁴⁹

A Domanovszky ellen szegezett vádak alapvetően két kérdéskört érintettek, amelyek persze eléggé jól ismertek a problémát kutatók előtt, ugyanakkor nem ismert minderről Domanovszky verziója (*horribile dictu*: narratívája), így az ezekben betöltött szerepe sem, pedig számos tanulsággal szolgál. Az egyik a Baráth Tibor nevezetes könyvéről szóló recen-

⁴⁴ Nagy: *Nicolae Iorga*, 389–390.

⁴⁵ Domanovszky Sándor „A magyar nemzeti kérdés a középkorban” című előadása. MTA KIK Kt Ms 4530/36-38. Ugyanott megtalálható az írás német nyelvű verziója is. Jelen sorok szerzője a kéziratot külön is publikálni kívánja. Itt mondanék köszönetet Horányi Károlynak az iratok felkutatásában nyújtott segítségéért.

⁴⁶ Domanovszky Sándor: *Európa pajzsa. Nyílt levél Deschanel Pál elnök úrhoz*. Szózat, 1920. jan. 23. sz. Deschanel szerint egyébként nem a magyarokat, hanem Szerbiát illeti a szóban forgó titulus.

⁴⁷ Vö. Domanovszky: *A magyar nemzeti kérdés a középkorban*, id. mű.

⁴⁸ Domanovszky Sándor 1945-ös igazolásával kapcsolatos iratok. MTA KIK Kt Ms 4180/1-17.

⁴⁹ A teljes forrást jelen sorok szerzője egy önálló tanulmányban kívánja publikálni.

zió ügye 1942-ben; a másik Szekfű Gyula 1943-as Akadémiai Nagydíjra való jelölésének (végeredményében jutalmazásának) problémája.⁵⁰

A Baráth Tibor könyvéről, sőt könyveiről szóló recenziók ügye viszonylag jól ismert az e korszakkal foglalkozók körében.⁵¹ Az ügy alapja (amire Szekfű Gyula is utalt például a Hajnal Istvánnal folytatott levelezésében⁵²) a Domanovszky-tanítvány Komoróczy Györgynek Baráth Tibor magyar történeti összefoglalásáról szóló ismertetése volt.⁵³ Baráth Tibor akkor már nyilas történésznek számított, s a könyvről a Domanovszky szerkesztésében lévő *Századok*-ban megjelent, sok tekintetben pozitív hangú ismertetés azt a véleményt indukálta, hogy a *Századok* – engedve a korhangulatnak – maga is német/náci és szélsőjobboldali befolyás alá került. Mindezekre reagálva a folyóiratban *rectificatio*ra került sor, amelyben a szerkesztőség elhatárolta magát Baráth, illetve részben Komoróczy nézeteitől, s 1943-ban Hajnal István tollából származó, lesújtó kritika jelent meg Baráth Tibor egy másik, historiográfiai és történetpolitikai könyvéről (*Az Új Európa történetírása*), amely megsemmisítő bírálattal tárgyalta Baráth náci fogalmait (élettér, totalitás, faj), amelyek köré kívánta szervezni az új magyar történetírást.⁵⁴

Domanovszky 1945-ös iratában részletesen megvilágítja a kérdés hátterét, illetve az ügyben játszott saját szerepét: Baráth Tibort pályája kezdetétől ismerte (amúgy eredetileg Szekfű-tanítvány volt), nagyon tehetséges, szépreményű történésznek tartotta. Az Ösztöndíj Tanács elnökeként támogatta, sőt javasolta francia ösztöndíját is a harmincas években, ösztönözte Baráth francia nyelven megjelent, a korabeli magyar történetírásról szóló hosszabb tanulmányának születését, amely könyv formájában is napvilágot látott stb.⁵⁵ A vádiratban felvetődött, hogy Domanovszky javasolta Hómannak Baráth Tibor egyetemi tanári kinevezését Kolozsvárra a negyvenes évek elején. Domanovszky ezzel szemben kifejtette, hogy csak baráti, tréfás beszélgetésben vetette fel Hómannak a kolozsvári kinevezés ügyét, s akkor is a következő sorrendben fogalmazta meg javaslatait: Wellmann Imre, Váczy Péter, Baráth Tibor. (Váczy felvetése persze nem lehetett komoly, mert már egyértelmű volt a budapesti középkori tanszékre való kinevezése.⁵⁶) Domanovszky egyébként – irata szerint – Baráth Tibor nyilas velleitásáról, sőt pálfordulásáról nem tudott (a korábbi francia ösztöndíj a nyugat-európai demokráciák iránti rokonszenvvel is együtt járt). A könyvét ismertető cikk *Századok*-beli megvitatásán részt vett, Hajnal Istvánnal együtt a recenzió jelentős

⁵⁰ Hómanról lásd még: *Történeti áttértékelés. Hóman Bálint, a történész és a politikus*. Szerk. Ujváry Gábor, a szerkesztő munkatársa Csurgai Horváth József. Budapest, 2011.

⁵¹ A Szekfű–Hajnal viszonyhoz lásd például: Lackó Miklós: *Korszellem és tudomány 1910–1945*. Budapest, 1988.

⁵² Vö. Hajnal István levelei Szekfű Gyulához. ELTE Egyetemi Könyvtár, G628. Erről, valamint a korszakkal összefüggő számos kérdésről lásd még: Erős Vilmos: *A szellemtörténettől a népiségtörténetig* (Tanulmányok a két világháború közötti magyar történetírásról). 2., javított, bővített, átdolgozott kiadás. Debrecen, 2012. 222–249.

⁵³ Komoróczy György: *Baráth Tibor: Magyar történet*. Századok, 76. évf. (1942) 7. sz. 329–331.

⁵⁴ Baráthról vö. Paksa Rudolf: *A történetírás mint propaganda. Baráth Tibor útja a szaktörténetírástól a mítoszgyártásig*. Kommentár, (2006) 5. sz. 69–79.

⁵⁵ Baráth Tibor: *L'histoire en Hongrie. (1867–1935.)* Extrait de la Revue historique. L. 177. Paris, 1936.

⁵⁶ Wellmann Imre köztudottan Domanovszky-tanítvány volt. Az agrártörténeti iskola eredményeit összefoglaló műve éppen a Domanovszky-émlékkönyv bevezető tanulmányaként jelent meg 1937-ben. Vö. Wellmann Imre: *Mezőgazdaságtörténetünk új útjai*. In: Domanovszky-Emlékkönyv. Budapest, 1937. 1–51. (Újból megjelent in: Csiki Tamás – Rémiás Tibor (szerk.): *Válogatás Wellmann Imre agrár- és társadalomtörténeti tanulmányaiból*. Miskolc, 1999. 24–56.

átdolgozását, illetve egyes részek elhagyását javasolta; ezek elvégzése után járult hozzá a cikk közléséhez. Magát a könyvet 1945-ben is jónak tartotta, s ismételten hangsúlyozta, hogy a Baráth nyilas nézeteit nyíltan megfogalmazó *Az Új Európa történetírása* című broszúrát Hajnal István 1942-ben megsemmisítő bírálattal illette, s ez utóbbi tükrözte inkább a *Századok* véleményét.⁵⁷ Apológiája szerint egyébként érdemes fellapozni a *Századok* lapjait a harmincas évek végén, negyvenes évek első felében: azt a németekkel/nácikkal szembeni kritikus vagy egyenesen elutasító hangvétel jellemzi. Közismert ugyanakkor – Domanovszky apológiájában erre nem tér ki részletekbe menően –, hogy a *Századok* szerkesztéséről az affér következtében mind Domanovszky, mind Hajnal megvált, s az irányítást 1943-tól Eckhart Ferenc vette át.⁵⁸

Az igazolóbizottság által felvetett másik ügy Szekfű Gyula 1943-as Akadémiai Nagydíjjal való jutalmazásának afférja volt.⁵⁹ A vád itt úgy szólt Domanovszkyval szemben, hogy a Moór Gyula által előterjesztett javaslat ellenében, amely Szekfűt proponálta, Domanovszky két körülményre hivatkozva Hóman Bálintot támogatta a *Magyar Történet* általa írt részéért.⁶⁰ Domanovszky egyik kifogása Szekfűvel szemben az volt, hogy 1938-ban Berzeviczy-emlékéremmel jutalmazták a *Magyar Történet*ért, s az Akadémia szabályai szerint ezután már nem kaphatta meg a Nagydíjat (amellyel életművet szoktak jutalmazni, s utoljára 1933-ban kapta történész, nevezetesen Károlyi Árpád).⁶¹

Moór Gyula ezen „gikszer” rektifikálására találta ki, hogy Szekfűt az akkoriban (1942-ben) megjelent, *Állam és nemzet* című kötetéért kellene díjazni.⁶² Domanovszky azonban ezt az ötletet is elvetette, mondván, az *Állam és nemzet* alapvetően nem tudományos szakmunka, hanem publicisztikai jellegű tanulmánygyűjtemény, mindössze egy (!) folyóiratban megjelent tanulmány szerepel benne, a többi mind napilapokban (Magyar Nemzet) korábban közölt újságcikk.⁶³ Meglehetősen mellbevágó, hogy a minuciózus pedantériával fogalmazó és érvelő Domanovszky 1945-ben (lehet, hogy 1943-ban is) úgy tudta, hogy Szekfű tanulmányaiból csak egy jelent meg folyóiratban, pedig ehelyett pontosan 14, ráadásul szerepel abban egy nagy ívű összefoglalás a nemzetiségi kérdés teljes magyar történetéből több mint száz oldalon.⁶⁴ Igaz, ezek a tanulmányok lényegileg a *Magyar Szemlé*ben jelentek meg, de a Szekfűvel vitatkozó Mályusz Elemérnek a Domanovszky és Hajnal által szerkesztett *Századok*ban megjelent cikkeiről csak jelentős erőfeszítéssel állapíthatók meg, hogy inkább szakmaiak és tudományosak, mint Szekfűé, arról nem is beszélve, hogy azok *in ultima analisi* az *Egyedül Vagyunk* című folyóiratban megjelent cikksorozatba torkolltak.⁶⁵

⁵⁷ Vö. Hajnal István ismertetése: Baráth Tibor: *Az új Magyarország történetírása* című művéről. *Századok*, 76. évf. (1942) 10. sz. 453–459.

⁵⁸ Vö. mindezekhez: Pál Lajos: *Egy folyóirat a történész viták keresztjében, Századok (1931–1943)*. *Századok*, 149. évf. (2015) 1. sz. 33–86.

⁵⁹ Vö. különösen Horváth László Béla: *Hóman Bálint utolsó évei: 1945–1951*. Sic Itur ad Astra, 5. évf. (1993) 3–4. sz. 120–229.

⁶⁰ A Magyar Történetet többször is említi Domanovszky védekezésében, de csak egyszer helyesen.

⁶¹ Vö. ehhez még: Erős Vilmos: A második „száműzött Rákóczi” vita (Szekfű Gyula „Bethlen Gábor” című művének korabeli fogadtatása). *Századok*, 150. évf. (2016) 1. sz. 3–46.

⁶² Vö. Szekfű Gyula: *Állam és nemzet. Tanulmányok a nemzetiségi kérdésről*. Budapest, 1942.

⁶³ A kötet francia nyelvű változata, amely persze gyökeresen eltér a magyartól: Szekfű, Jules: *État et nation*. Paris–Budapest, 1945.

⁶⁴ Szekfű Gyula: *A nemzetiségi kérdés rövid története*. In: uő: *Állam és nemzet*, 85–177.

⁶⁵ Azt már csak ráadásul jegyzem meg, hogy az *Állam és nemzet* 1945-ben, *État et Nation* címmel megjelent francia változatában egyetlen Magyar Nemzet-beli cikk sem szerepel, ellenben az *Iratok*

Domanovszky egyébként a szóban forgó iratban az előzőkhöz hasonló pedantériával vázolja fel Hómanhoz fűződő viszonyának alakulását az 1910-es évektől kezdve (már doktori értekezéséről recenziót írt⁶⁶), ami kezdetben jó volt, a harmincas évek elején azonban eltávolodtak egymástól. Hóman például inkább csak vonakodva támogatta a Klebelsberg Kunó által és idején Domanovszky hathatós segítségével kezdeményezett s Domanovszky által változatlanul nagyra tartott sorozatokat.⁶⁷ Külön érdemként tartja számon, hogy sikerült megakadályoznia a *Századok* beolvasztását a Teleki Intézetbe, ami Hóman egyik fő törekvése volt.⁶⁸ Összességében érvelése annak bizonyítását célozta, hogy Hóman Szekfűvel szembeni jelölését nem személyes érdekek vagy politikai indokok motiválták, kizárólag a „szakmai”, tudományos szempontokat mérlegelte/vette tekintetbe.

Domanovszky mindezekon kívül még számos „tényt” vagy inkább momentumot megemlített, amelyek mind azt bizonyították, hogy háborús bűnt (bűnt egyáltalán) nem követett el, tevékenységében vagy szakmai, vagy nem németbarát (néha egyenesen németellenes) s nem antiszemita megfontolások játszottak alapvető szerepet. Így megemlíti, hogy közvetlen tanítványai közül számos (összesen nyolc) zsidó származású hallgató volt (például H. Balázs Éva, Iczkovits Emma, Léderer Emma⁶⁹), őket segítette. Tudományos kapcsolatrendszerében a német orientációt háttérbe szorította, inkább az osztrákok, de leginkább a franciák és lengyelek irányában tájékozódott, s keresett tudományos kapcsolatokat. (A lengyel együttműködést, mindenekelőtt a lengyel professzorok melletti kiállást segélycsomagok feladása, a lengyel nemzeti ünnepen való látványos és demonstratív koszorúzás bizonyította, amelyen többek között Szekfű Gyula, Eckhart Ferenc, Lukinich Imre is részt vett, Hajnal Istvánt és Mályusz Elemért nem említette, nem beszélve Hóman Bálintról.⁷⁰) A németországi előadásokra való meghívásokat sorra visszautasította, helyette lengyel, finn,

a magyar államnyelv történetéhez 1926-ban megjelent nagy ívű bevezetője igen, valamint több, a szakmához igencsak közel álló írás, mint *Az erdélyi szász történetírás* vagy az egyetemi előadások alapján tartott, szintén nagy ívű tanulmány a kisebbségi kérdés 19. századi történetéről igen. Amúgy *A nemzetiségi kérdés rövid története* – amely korábban sehol sem jelent meg – mindketőben szerepel, s csak akkor lehet publicisztikának minősíteni, ha – mint egyéb írásaimban korábban kifejtettem – például az ezzel ellentétes pozíciót kifejtő, franciául a *Revue d'Histoire Comparée*-ben megjelent, Szabó Istvántól származó *L'assimilation ethnique dans le bassin des Carpathes avant 1918* című tanulmányt szintén publicisztikaként értékeljük, amihez mindenesetre nem kevés bátorság szükséges. Domanovszky természetesen az *État et Nation* kötetéről nem tudhatott 1943-ban, de tudhatott a nemrégiben megjelent Szekfű monográfia készítője, aki többek között Domanovszky állítására hivatkozva állítja (amúgy több más Szekfű-kritikushoz, például Romics Ignáchoz hasonlóan), hogy Szekfű ekkor merő publicisztikát művelt. Igaz, megemlíti az 1945-ös kötetet, de nem elemzi azt, pusztán néhány sor erejéig felsorolja annak írásait. Vö. Szekfű: *État et nation*, id. mű; Szabó, Étienne: *L'assimilation ethnique dans le bassin des Carpathes avant 1918*. *Revue d'Histoire Comparée*, 1943. 279–330.; Erős Vilmos: *Asszimiláció és retorika*. (Szabó István: *A magyar asszimiláció című tanulmányának rekonstrukciója*.) Debrecen, 2005.

⁶⁶ Domanovszky több recenziót is írt ekkor a Századokban Hóman műveiről. Vö. például *Hóman, Bálint: Friesacher, wiener und böhmische Münzen in Ungarn zwischen den Jahren 1200 bis 1338*. *Századok*, 53. évf. (1919) 1. sz. 73–74.

⁶⁷ A nevezetes Fontesről van szó elsősorban. Vö. erről: Erős: *A szellemtörténettől a népiségtörténetig*, passim, illetve az ott megjelölt irodalom.

⁶⁸ Vö. mindezekhez részletesen: Erős Vilmos: *A Szekfű–Mályusz vita*. Debrecen, 2000.

⁶⁹ Léderer Emma, amint szó esett róla, 1955-ben külön írásban védte meg Domanovszkyt Sándor Pál támadásaival szemben, illetve nekrológiát is ő írta a Századokban ugyanebben az évben.

⁷⁰ Vö. MTA KIK Kt, Ms 4180/1-17.

svéd, svájci és bécsi előadásokat, illetve tudományos utakat vállalt.⁷¹ A német/náci vaskezret kitüntetésének elfogadása a rektorsága idején pusztán a kötelező protokoll része volt; ezzel szemben dékánása során, alkalmanként testi épségét sem kímélve lépett fel az erőszakos, szélsőjobboldali diákmegmozdulásokkal szemben, előfordult olyan is, hogy eközben testi sérülést szenvedett.⁷²

Felvetődik a kérdés: hogyan értelmezhetjük/értékelhetjük mindezek alapján Domanovszky politikai válaszútjait a szóban forgó időszakban?

Mindenekelőtt le lehet szögezni, hogy Domanovszky biztosan nem volt fasiszta történész.⁷³ Nem érthetünk egyet persze Kosáry Domokos értékelésével sem, miszerint Domanovszky a hagyományos, köznemesi, nemzeti romantikus történet szemlélet folytatója lenne, hiszen történetírásában számos olyan elem található (sőt ezek a döntőek), amelyek a társadalom-, gazdaság- és művelődéstörténeti irányultság jegyében túlmutatnak a nemzeti romantikus iskola alapvetően politika- és eseménytörténeti pozícióján.⁷⁴

Ugyanakkor hozzá lehet mindehhez tenni, hogy Domanovszkynak ezzel a nemzeti romantikus iskolával, illetve a közvéleménynek ilyen jellegű beállítottságával messze nem voltak olyan késhegyre menő/nagy vihart keltett vitái, mint Szekfünek a *Száműzött Rákóczi*, később kisebb mértékben – Domanovszkynak a *Magyar Történetet*, illetve *A magyar történetírás új útjait* illető kritikáival egy időben⁷⁵ – a Bethlen Gábor monográfia kapcsán, vagy Eckhart Ferencnek szintén a Hóman szerkesztette *A magyar történetírás új útjain*ban megjelent tanulmánya nyomán.⁷⁶ Ez rávilágít arra, hogy meglehetősen egyoldalú a gazdaság- és társadalomtörténészek új keletű (de nem teljesen előzmények nélküli⁷⁷) törekvése, hogy Domanovszkynak csupán a gazdaság- és társadalom- vagy művelődéstörténeti munkáit vegyék számba, miközben megfelelnek politikai, illetve történetpolitikai tevékenységéről vagy történetírásának ilyen aspektusairól, melyeknek lényeges szerep jutott például a Iorgával folytatott vitájában is a nemzeti szempont érvényesítésével.⁷⁸

Domanovszky számára, korabeli történészi pályatársaihoz hasonlóan, szintén a 'nemzet' az alapvető történet szemléleti/történetpolitikai alapállását meghatározó tényező és fogalom (nem véletlen, hogy Klebelsberget tekinti egyik legfontosabb szellemi és a történettudományos intézményrendszert megalapozni kívánó partnerének⁷⁹), s döntő kérdés a

⁷¹ Ezen előadások szövegei nagyrészt megtalálhatók Domanovszky hagyatékában.

⁷² Vö. Apológia, illetve MTA KIK Kt Ms 4180/1-17.

⁷³ Sándor: *A magyar agrár- és paraszttörténet polgári irodalmának kritikájához*, id. mű

⁷⁴ Vö. Kosáry: *A magyar történetírás a két világháború között*, 341–342.

⁷⁵ Vö. Domanovszky Sándor: *Recenzió a Magyar Történet IV. és V. kötetéről*. Századok, 64. évf. (1930) 1. sz. 81–903.; Domanovszky Sándor: *Recenzió a Magyar Történet VI. kötetéről*. Századok, 67. évf. (1933) 10. sz. 308–315.

⁷⁶ Lásd erről Törő László Dávid: Eckhart Ferenc történészi munkásságának súlypontjai. (Kézirat.)

⁷⁷ Vö. Granasztói: *Egy történész időszerűsége*, id. mű

⁷⁸ Vö. Kövér György: *Alfons Dopsch és a magyar gazdaságtörténet-írás*. In: Kor/Társ Panoráma. (Tanulmányok a 70 éves Vonyó József tiszteletére). Szerkesztette: Erőss Zsolt – Gyarmati György. Pécs–Budapest, 2015. 73–106. Kétségtelen ugyanakkor, hogy itt a szerzőnek nem célja a teljes Domanovszky-életmű értékelése.

⁷⁹ Mindezt bizonyítja, hogy Domanovszky több tanulmányt, illetve megemlékezést is ír Klebelsberg-ről. Lásd például: Domanovszky Sándor: *Gróf Klebelsberg Kuno*. Napkelet, 1936. 73–80. Domanovszky és Klebelsberg kapcsolatához lásd még Albert B. Gábor: *„Különös súlyt helyezek.”* (Domanovszky Sándor felterjesztése Klebelsberg Kunónak a magyar történeti tankönyvek szelleméről szerkesztendő memorandum tárgyában). Történelemtanítás, 14. évf. Új folyam I. (2010) 2. sz. www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2010/05/2-szam-2010 (letöltés: 2015. nov. 30.)

„történelmi/történeti Magyarország” revíziója, az állami integritás helyreállítása. Alapvetően hiányoztak tehát az osztályszempontok, a társadalmi konfliktusok, sőt Domanovszky éppen a szóban forgó időszakban, tehát 1944-ben fogalmaz úgy a már említett, nagyszabású, József nádor két kötetes iratanyagához írt bevezető tanulmányában,⁸⁰ hogy a magyarság újabb kori legfőbb problémája (egyenesen sorskérdésről beszél) annak a patriarkális „közösségnek” a felbomlása, majdhogynem ellentétes érdekű osztályokra való szakadása – nem lehet itt fel nem fedezni Hajnal, illetve Vierkandt és Tönnies gondolatait⁸¹ –, amely még a kora újkorban is jellemezte. (A középkori „nemzeti közösség” gondolata volt 1938-as zürichi előadásának alapvető üzenete is.⁸²)

Fontos eleme ugyanakkor ennek a Domanovszky által vallott nemzetfogalomnak (amelyet Domanovszky nem ítél ellentétesnek az egyéni szabadság/az individualizmus elvével, talán protestáns, evangélikus vallási elkötelezettsége miatt sem⁸³), hogy alapvetően intakt volt az antiszemitizmus gondolatával és gyakorlatával szemben, bár a húszas évek elején Kovács Alajos könyvét ismertető recenziót tett közzé a *Századokban*,⁸⁴ s sokan meglepődnek a *Geschichte Ungarns* utolsó fejezetének olvastán, amely Szekfű *Három nemzedéknek* szövegszerűen bizonyítható, persze nem szó szerinti adaptációja, külön címmel a zsidókérdésről a dualizmus korában, illetve az azt meg nem oldó liberalizmusról.⁸⁵ Ezek a hangok azonban a harmincas években eltűntek, ellentétben a zsidóság kérdését majdhogynem középpontba helyező Mályusszal.⁸⁶

Összességében úgy gondolom, Domanovszky itt fejtegetett tevékenysége és történetírói alapállása a *historizmus* pozíciójához áll a legközelebb,⁸⁷ amely persze gyökeresen, sőt diametrálisan eltér attól a fajta, inkább negatív felhangú és szűkkeblű (ráadásul közelebbről nem meghatározott) *historicismus* fogalomtól, amelyről a Szekfű Gyuláról szóló, nemrégiben megjelent monográfiában is (amúgy tévesen) olvashatunk.⁸⁸ Mindez persze azt is jelenti, hogy értelmezésem jelentősen eltér a korábban említett Granasztói Györgytől és részben Glatz Ferencétől is, akik inkább a pozitívizmushoz vagy (Granasztói György esetében) a popperi *social engineeringet* emlegető neopozitívizmushoz kötötték Domanovszkyt.

⁸⁰ Vö. Domanovszky Sándor: József nádor élete és iratai. Egyes részei egyébként már korábban megjelentek. Vö. például: Domanovszky Sándor: *József nádor mint Magyarország teljhatalmú kormányzója 1805-ben*. Akadémiai Értesítő, 40. évf. (1929–1930) 289–296.

⁸¹ Vö. Tönnies, Ferdinand: *Közösség és társadalom*. Budapest, 1983.; Lakatos László: *Az élet és a formák. Hajnal István történelemszociológiája*. Budapest, 1996.

⁸² Vö. Domanovszky: *A magyar nemzeti kérdés a középkorban*, id. mű

⁸³ Vö. ehhez még: Boér Hunor: *Domanovszky Sándor (1877–1955) és a Magyar Művelődéstörténet*. Acta (Siculica), 2005/2. 203–210.

⁸⁴ Vö. Domanovszky ismertetése Kovács Alajos: *A zsidóság térfoglalása Magyarországon* című könyvéről. Századok, 57. évf. (1923) 5. sz. 182–185.

⁸⁵ Vö. Domanovszky: *Die Geschichte Ungarns*, id. mű

⁸⁶ Vö. a kérdéshez még egyébként Hettling, Manfred (Hrsg): *Volks-geschichten im Europa der Zwischenkriegszeit*. Göttingen, 2003.

⁸⁷ A historizmus modernebb értelmezéséből kiemelkednek Franklin R. Ankersmit írásai, aki alapvetően pozitívan értelmezi a fogalmat. Az egyéb értelmezésekhez vö. Herbert Butterfield, Karl Mannheim, Fulvio Tessitore. Jörn Rüsen, Georg G. Iggers műveit. Ankersmithez vö. Munslow, Alun: *A History of History*. London – New York, 2012. passim; Franklin R. Ankersmit. In: Domanska, Ewa: *Encounters. (Philosophy of History after Postmodernism.)* Charlottesville–London, 1988. 67–99. A felsorolt egyéb szerzőkhöz Erős Vilmos: *Modern historiográfia*. Budapest, 2015.

⁸⁸ Dénes Iván Zoltán: *A történelmi Magyarország eszménye. Szekfű Gyula a történetírő és ideológus*. Kalligram, Pozsony, 2015.

A historizmus még Droysenig (tehát a 19. századig, sőt még korábbi időkig) visszamenő alapvető gondolata volt ugyanis a különbségtétel a természet- és történet-, alkalmanként szellem-, illetve kultúrtudományok között, s a pozitivizmussal homlokegyenest ellenkezőleg⁸⁹ azt hirdette, hogy a történelem általánosságát nem a törvényszerű ismétlődések, statisztikai bizonyosságok képezik, mert az alapvetően egyénítő, individualizáló/idiografikus jellegű, hanem sokkal inkább az eseményeknek, történeseknek az általános kultúrértékekre való vonatkoztatása (Rickert),⁹⁰ amely általános kultúrértékek, etikai közösségek közül ki-tüntetett hely illeti meg a nemzetet. A historizmus képviselői alapvetően olyan történetírást kívántak művelni, amely nem egyszerűen csak rögzíti/rekonstruálja az eseményeket, hanem befolyásolni, alakítani is kívánták saját koruk valóságát, s hozzá kívántak járulni saját koruk, „közösségük” alapvető problémáinak megoldásához. Úgy vélték, azáltal eredményeik, tevékenységük általános, etikai tartalommal telítődik (a *vicoi verum ipsum factum* értelmében).⁹¹

Nem véletlen, hogy Domanovszky a harmincas évek második felében, a negyvenes évek elején számos előadást, rektori és doktoravató beszédet tartott, előszót írt, sőt egy írása címében is kifejezetten „magyar nemzeti szellem”-ről beszélt, s kifejtette, a tudományos tevékenységnek nemzeti szempontokat kell szolgálnia, alkalmanként a nemzet sorskérdéseire kell választ adnia.⁹² (Ezt a fogalmat használja, mint említettem, a József nádorról írt 1944-es munkájában is.)

A fentieket igazolja az is, amit leginkább Várdy Béla⁹³ és az amúgy telivér náci Harold Steinacker⁹⁴ állít, miszerint a szóban forgó időszakban Domanovszky egyre inkább (még ha nem is kizárólagosan) az általa korábban (például a Szekfüvel folytatott viták vagy *A magyar történetírás új útjai* bírálata során⁹⁵) annyira kritizált *szellemtörténet* (*Geistesgeschichte*) befolyása alá került. Nem térek ki itt arra, mi a különbség szellemtörténet és historizmus között, legyen elég annak felidézése, hogy a kérdéskör egyik szakmai tekintélye, Georg G. Iggers a kettőt azonosnak tekinti,⁹⁶ illetve – német interpretációkhoz

⁸⁹ Vö. R. Várkonyi Ágnes: *A pozitivisták történetnézete a magyar történetírásban*. 1-2. köt. Budapest, 1973. Megjegyzem, hogy R. Várkonyi Ágnes itt felbukkanó pozitivizmus–historizmus szembeállítását ideologikus (több szempontból Léderer Emma felfogásához hasonló), már saját korában sem volt éppen korszerűnek nevezhető. Valamint Erős: *Modern historiográfia*, passim.

⁹⁰ Érdemes mindehhez hozzátenni, hogy a szellemtörténetet, illetve a historizmust (benne Rickertet) talán a korábban már szóba került Kornis Gyula ismerte a legbehatóbban a korszakban. Vö. Kornis Gyula: *Történetfilozófia*. Budapest, 1924.

⁹¹ Vicohoz magyarul lásd: Nagy József: *Vico (Eszmetörténet mint korlátlan szemlézés)*. Budapest, 2003.

⁹² Vö. Szellemiség és nemzeti szellem. Domanovszky Sándornak az 1930/1940. tanévet megnyitó rektori székfoglaló beszéde. Budapest, 1939. Kifejezetten e nemzeti szempontokat érvényesíti 1927-es népszerűsítő magyar történeti összefoglalása is. Vö. Domanovszky Sándor: *A honfoglalástól Trianonig. Magyarország történelme művészi képekkel, térképekkel és a korabeli íróktól vett olvasmányokkal*. Budapest, 1927.

⁹³ Vardy: *Modern Hungarian historiography*, 167–171.; Vardy, Steven Bela: *Clio's Art in Hungary and Hungarian America*. New York, 1985. 209–210.

⁹⁴ Steinacker, Harold: *Alexandre Domanovszky*. Nachruf. Sonderabdruck aus dem Almanach der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Jg. 105. (1955) Wien, 1956. 368–377.; Steinacker-ről újabban vö.: Orosz László: *Tudomány és politika (Fritz Valjavec [1909–1960] a két világháború közötti magyar–német tudománypolitikai kapcsolatokban)*. Budapest, 2014.

⁹⁵ Vö. mindezekhez még Öze Sándor: *Nemzettudat és historiográfia*. Budapest, 2009. 19–23. (Domanovszky irányában egyoldalúan és elfogultan.)

⁹⁶ Iggers, Georg G.: *A német historizmus*. Budapest, 1988.

kapcsolódva – egy közelmúltban megjelent magyar nyelvű monográfia is késő historizmus-ról beszél a szellemtörténet kapcsán.⁹⁷

Nem véletlen, hogy Domanovszky hivatkozásai/utalásai között (például a többször említett 1938-as előadásban, de a *Magyar Művelődéstörténet*hez írott, a nagylélegzetű vállalkozás koncepcionális alapállását tükröző előszavában is⁹⁸) egyre inkább megjelenik Rickert, Windelband, Dilthey vagy a már említett Huizinga és Meinecke.⁹⁹

Mindez nincs ellentétben azzal, hogy történetírásának számos gazdaság- és társadalomtörténeti vonatkozása van (vagy alapvetően azok határozzák meg), ugyanez a helyzet Georg von Below, Gustav Schmoller vagy éppen az egyik mintaképnek tekintett Alphons Dopsch¹⁰⁰ esetében is, azt pedig csak *horribile dictu* jegyzem meg, hogy Henri Pirenne újabb értékelői gazdaság- és társadalomtörténetét szintén nemzeti keretek által behatároltként értékelik, ahol még flamand elfogultság is dominál.¹⁰¹ De nem áll ellentétben azzal sem, hogy a historiográfiai irodalom újabban elhúzódozó professzionalizációról beszél,¹⁰² amelynek számos eleme (például a József nádor hatalmas iratkötegei, de a kiterjedt krónika-tanulmányok is stb.¹⁰³) fellelhető Domanovszky életművében. Ez a professzionalizmus pedig (alapvető 19. századi formájában főként) egy tőről fakadt a nemzeti gondolatot középpontba helyező historizmussal, s ennek alapvető hatása lehetett Domanovszky nézeteinek alakulására.¹⁰⁴

⁹⁷ Vö. Romsics Gergely: *Nép, nemzet, birodalom (A Habsburg Birodalom emlékezete a német, osztrák és magyar történetpolitikai gondolkodásban, 1918–1941)*. Budapest, 2010. 33–38.

⁹⁸ Domanovszky Sándor: *Előszó*. Magyar Művelődéstörténet. 1. köt. Budapest, 1939. 5–18.

⁹⁹ József nádor életrajzában pedig egyenesen Metternich „lelki alkát”-át analizálta. Ez utóbbi kategória kifejezetten a szellemtörténet eszköztárába tartozott, főleg az említett szerzők szöveggörnyezetében.

¹⁰⁰ Dopschról újabban vö. Buchner, Thomas: *Alfons Dopsch 1868–1953*. „Die Mannigfaltigkeit der Verhältnisse.” In: *Österreichische Historiker (1900–1945)*. Bd. 1. Hg. von Karel Hruza. Wien, 2008. 155–190.

¹⁰¹ Tollebeek, Jo – Keymeulen, Sarah: *Henri Pirenne, Historian: A Life in Pictures*. Leuven, 2011. 124.

¹⁰² Vö. *Atlas of European Historiography (The Making of a Profession 1800–2005)*. Edited by Ilaria Porciani – Lutz Raphael. New York, 2010.; recenzióm erről: Erős Vilmos: *Historiográfia tudás-szociológiai aspektusból*. Klió, 24. évf. (2015) 1. sz. 22–27.

¹⁰³ Minderre részben utal: Glatz: *Egy Habsburg nádor a magyar történetírásban*, 231–232.

¹⁰⁴ Hozzátenném mindehhez, hogy alapvetően ez a historista/tradicionalista alapállás tartotta távol Domanovszkyt a szélsőséges, rasszista, azaz fajelméletre építő, de az osztályalapú diktatúrára felkészítő irányzatoktól is. Felvetődhet persze, hogy akkor mi is a különbség például Szekfű és Domanovszky felfogása között, hiszen a historizmus kánonja szerint a nemzet történelmi képződmény, s így mindkettőn hasonló elveket vallanak. Szerintem az, hogy az utóbbi inkább összpontosít a gazdaság- és társadalomtörténetre, az anyagi kultúrában gyökerező civilizációtörténetre, másrészt Domanovszky Szekfűnél jobban érvényesítette a nemzeti függetlenségi/köznemesi szempontokat, talán protestáns vallása és erdélyi származása miatt is, továbbá a kelet-európai vonatkozások iránt is érzékenyebb volt. De mindkettejük nézőpontja több vonatkozásban európai horizontú volt, s a nemzeti romantikus iskola egyoldalú politikai eseménytörténetének meghaladását jelentették, azaz az egyébként is számos vonatkozásban európai színvonalú két világháború közötti magyar történetírás élvonalába tartoztak, pontosabban éppen ők, persze másokkal kiegészülve, reprezentálták ezt az Európához közelítő nívót. Az viszont nem állja meg a helyét, hogy Domanovszky inkább érvényesített szakmai szempontokat, mint az ideologikus publicista Szekfű, mivel Domanovszky nézetei is szaturálva voltak ideológiai, retorikus elemekkel, mindig nemzeti tudományról beszélt ő is, s Magyarországnak a Nyugathoz való tartozását, a kereszténység védőpajzsa tételeit is bevallottan harcos, expressis verbis antibolsevizmus/részben antiliberalizmus jegyében hirdette.

Hogy mindennek milyen jelentősége van a későbbiekben (azaz az 1945, illetve az 1948 utáni történetírás alakulásában), azt világosan bizonyítja a tény, ami tulajdonképpen válasz is a Domanovszky politikai választútját firtató kérdésre: Domanovszky 1945 után elhallgat, 1955-ben bekövetkezett haláláig mindössze egy nekrológia jelenik meg 1946-ban a *Századok*-ban, a régi krónika-filológus pályatárs Madzsar Imréről.¹⁰⁵ Az 1950–1960-as években csak források/adatok öncélú felhalmozójának, kásahegyeket görgető „aktagyáros”-nak tekintették,¹⁰⁶ s a marxista magyar történetírás reprofesszionalizációjára (ami egyébként egyedülálló, a kelet-európai, azaz a volt szovjet zónához tartozó országok történetírásában megfigyelhető jelenség)¹⁰⁷ volt ahhoz szükség, hogy Domanovszkyt újból felfedezzék, s az őt megillető helyre kerüljön. Domanovszky persze 1945 után sem hallgatott el teljesen, hiszen hagyatékában megtalálható egy bizonyíthatóan ekkor készült, hatalmas, több ezer oldalas egyetemes kultúr- és művelődéstörténeti szintézis kézirata, amely részben korábbi tankönyvi, illetve egyéb ilyen jellegű kutatásaira épül.¹⁰⁸ A publikálatlan, még soha senki által nem kutatott kéziratról egyedül a korábban már felidézett Harold Steinacker emlékezik meg 1955-ben Domanovszkyról írott nekrológiájában,¹⁰⁹ aki Domanovszky feleségétől szóban értesült a nagyszabású összefoglalásról, kézbe soha nem vehette, viszont megállapította, hogy Domanovszky *par excellence* szellemtörténeti (*Geistesgeschichte*) tájékozódásának jegyében készült.

¹⁰⁵ Domanovszky Sándor: *Madzsar Imre, 1878–1946. Századok*, 79–80. évf. (1945–1946) 4. sz. 306–307.

¹⁰⁶ Erről lásd még: Boér: *Domanovszky Sándor*, 203–204.

¹⁰⁷ Vö. erre: Erős: *Modern historiográfia*, 350–351., 375–375.

¹⁰⁸ MTA KIK Kt Ms 4180/119–144. Az ember gondolatvilága; Ms 4181/1–2. Mágia és mítosz; Ms 4182/1–12. Történelemformáló tényezők. A kéziratok több száz, illetve több mint ezer oldal terjedelműek. A Domanovszkyval foglalkozó eddigi irodalom egyáltalán nem hivatkozott a szóban forgó kéziratokra, elemzésükről nem is beszélve. Pedig bármelyik fejezet felütésénél (a kéziratok címében is) szembeszökő a szellemtörténeti beszédmód és tematika, amit messzemenően alátámasztanak a Cassirerre, Windelbandra, Max Weberre, Spenglerre, Dilthey-re történő állandó és terjedelmes hivatkozások. Mindez szövegszerűen is alapjaiban kérdőjelezi meg azokat az értelmezéseket, amelyek szerint Domanovszky életműve a szellemtörténet ellenlábasként értelmezendő. Az utóbbiakhoz legújabbban vö. Kövér, György: *Crossroads and turns in Hungarian economic history*. In: Routledge Handbook of Global Economic History. Edited by Francesco Boldizzoni – Pat Hudson. London – New York, 2016. 242–258.

¹⁰⁹ Vö. Steinacker: *Alexandre Domanovszky*, 376–377.

FÜGGELÉK

Az alábbi függelékben Domanovszky Sándornak és tanítványának, Berlász Jenőnek egy 1940-es levélváltását közlöm.¹¹⁰ A levélváltás apropója az volt, hogy Berlász az 1940-es évek elején tanulmányt készített egy a magyar és román kapcsolatok történeti problematikáit tárgyaló kötetbe, mely nyilvánvaló politikai szándékkal készült, s Erdélynek Magyarországhoz való szerves tartozását kellett bizonyítania, Erdély magyar uralmának történeti érvekkel való igazolását kellett nyújtania. A kötet további szerzői Alföldi András, Deér József, Kniezsa István, Makkai László, Mikecs László, Jakó Zsigmond, illetve Mikó Imre voltak. A szerzők kitérnek a román és magyar történészek akkor már közel két évszázados vitájának szinte minden kérdésére, így például a dáko-román kontinuitás, Anonymus vagy például a moldvai, csángó-magyarok történeti problémáira, Kniezsa István nagyszabású tanulmánya „Keletmagyarország helynevei” címmel pedig a térségben található települések neveinek túlnyomóan magyar eredetét bizonyítja nagy erudícióval és bizonyító anyaggal.¹¹¹ Amint a levelezésből kiderül, Berlász Jenő a kötetbe szánt tanulmányát véleményezésre megküldte professzorának, Domanovszkynak, aki nem volt megelégedve a cikkel, ugyanis szerinte Berlász túlságosan objektív (!) akart lenni, s nem eléggé érvényesítette az említett propagandacélokat. Túlságosan kritikusan ábrázolta a belső társadalmi problémákat, az elmaradottságot a jobbgáyi helyzet vagy a nagybirtok kérdéseiben. Domanovszky szerint a propagandát jobban szolgálná, ha inkább a külső tényezők vagy a korviszonyok szerepét hangsúlyozná e hiányosságok kapcsán.

Berlász válaszából kitűnik, hogy Domanovszky kéréseinek messzemenően eleget tett, s átdolgozta a szöveget. Némileg ironikus mentegetőzéseként azt említette, hogy járatlan az efféle műfajban (nyilván tudósként tartotta számon magát, s ebben a szellemben készítette el tanulmányának első változatát).

A levélváltás a lehető legszorosabban kötődik a korábban elmondottakhoz, s világosan bizonyítja a nemzeti szemszög döntő szerepét Domanovszky gazdaság- és társadalomtörténetre vonatkozó nézetei esetén is, amit tanítványaitól is számon kért.

¹¹⁰ A szóban forgó levélváltás az MTA KIK Kt Domanovszky-hagyatékában található, az igen nagy valószínűséggel Domanovszkytól származó levél keltezés és aláírás nélküli. A kézírás, a levélben változtató körülmények és a válasz alapján azonban egyértelmű, hogy itt Domanovszky Sándorról van szó (Berlász Jenő beazonosítása pedig ennél is egyértelműbb). A dokumentumra Törő László David hívta fel a figyelmemet, akinek ezúton mondok köszönetet.

¹¹¹ Lásd: *Magyarok és románok*. (Szerk. Deér József és Gáldi László). 1-2.köt. Budapest, 1943–1944. A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve. Vö. még minderről részletesebben: Ludanyi: *The Legacy of Transylvania in Romanian and Hungarian Historiography*, 266–267. A címlétről világos, hogy a kiadvány kétkötetes, Berlász tanulmánya az 1943-ban megjelent kötetbe készült.

I.

Domanovszky Sándor levele Berlász Jenőhöz, keltezés nélkül.
MTA KIK Kt Ms 4523/230.¹¹²

Kedves Barátom!

Átnéztem az erdélyi gazdasági fejlődésről írt dolgozatodat.¹¹³ Értelmes, jó dolgozat. De egy nagy baja mégis van. Igaz ugyan, hogy a propaganda célra készült dolgozatnak ezt a célt nem szabad elárulnia, de azért rendeltetését sem szabad soha szem elől téveszteni, különösen elrendezésében és fogalmazásában nem.

A fogalmazásban nagyon kell vigyázni, hogy ne kerüljenek bele olyan megállapítások és kijelentések, amelyeket az ellenfél a maga javára használhat föl. Ilyen bizony egész csomó akad dolgozatodban. Ezen a bajon könnyen lehet segíteni. Egyszerűen kihagyhatnók, anélkül, hogy magát a fejtegetést megzavarnák, hogy az értelem a kihagyással valamit is szenvedne. Megjelöltem őket a szövegben áthúzással vagy javítással.

Nehezebb kiküszöbölni ezt a túlhajtott objektivitást az elrendezésben. A mi használatunkra jó a dolgozat. De ez idegeneknek készült, akik járatlanok a magyar törtélemben, akik amúgy is gyanús szemmel állnak minden fejtegetésünkkel, és mindenben azt keresik, hogy a kedvezőtlen fejlődésnek magunk vagyunk az okai.¹¹⁴

Ezért bizony mindent a szájukba kell rágni. Világos elrendezéssel mindennek arra kell rámutatnia, hogy ahol kedvezőtlen volt a fejlődés, a külső körülményeken, általános korviszonyokon stb. alapult.¹¹⁵ Ezekkel szemben tehát ki kell emelni az ellensúlyozásukra való törekvéseket, még ha azok sikertelenek voltak is.

Ezen a ponton van a dolgozatnak egy nagy hibája. Az erdélyi gazdasági életet, annak minden baját élesen domborítja ki: így a nagybirtokot és a jobbágyság alakulását, a fejedelmek hozzá nem értését, az osztrák irányítás idegen szempontjait, majd hogy Erdély közlekedésügyét a nyugati kapcsolatok miatt elhanyagoltuk. Az osztrák vámpolitika esetétől eltekintve csupa vád saját magunk ellen. Ilyen propagandával nem szolgáljuk Erdély visszaszerzésének ügyét.

A XV. századi belső bajok és a nyomukban bekövetkezett hanyatlás Moháccsal túlságosan ki van élezve. A középkornál inkább azt kellett volna hangsúlyozni, hogy bessenyő, kun, tatár, majd török pusztítások mindig megrikították a lakosságot és új kezdetekre kényszerítettek.¹¹⁶ Ezzel kapcsolatban kellene kifejtetni azt a vonzerőt, amelyet az elpusztult vidékek a szomszéd és a hegyekben legeltető oláhságra gyakoroltak, kiemelve, hogy ez viszont élet-

¹¹² Berlász Jenőről lásd: Buza János: *Levéltárból a katedrára, katedráról a könyvtárba*. Utószó Berlász Jenő válogatott gazdaság- és társadalomtörténeti írásaihoz. In: Berlász Jenő: *Erdélyi jobbágyság–magyar gazdaság*. (Válogatott tanulmányok.) Szerk. Buza János – Meyer Dietmar. Budapest, 2010. 316–326.

¹¹³ Minden bizonnyal a következő cikkről van szó: Berlász Jenő: *A románság az erdélyi agrártársadalomban*. In: *Magyarok és románok*. 1. köt. Budapest, 1943. 572–598. A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve. 1943.

¹¹⁴ A szóban forgó kötet e vonatkozásairól vö. Ludanyi: *The Legacy of Transylvania in Romanian and Hungarian Historiography*, 266.

¹¹⁵ Tehát nem a magyarság, illetve a belső viszonyok felelősek az elmaradottságért, hanem a külsők, illetve a kor általános körülményei.

¹¹⁶ Vö. Domanovszky nemzetiségtörténeti tanulmányai a húszas évek elejéről, de például a *Geschichte Ungarns* című, korábban idézett műve is.

formájában messze alatta állott annak, aminek a helyébe jött, s legfőljebb csak ott tudta azt gyatrán folytatni, ahol korábbi magyar telepek jogi formáit kisajátította.¹¹⁷

Ha pedig a nagybirtokot kárhozzátjuk, azt is meg kell említeni, hogy az oláhokat telepítő kenézek is minden erejükkel ennek a nagybirtoknak kiépítésén dolgoztak.

Nem ártana azonban kiemelni, hogy az oláh fejedelemségekben a városi formát magyar telepések honosították meg, amint azt a város magyar származású neve: oras is elárulja, valamint azt, hogy ezek a városok egészen a magyar városok agrárius jellegű formájában keletkeztek.

Ennek megfelelően a XVII. századnál az innen kivándorlóknál azt kell kihangsúlyozni, hogy azok olyan elemek voltak, akik az akkori erdélyi kedvezőtlen viszonyokkal szemben másutt keresték a megfelelő magasabb életszintet, míg az ide tömegesen bevándorlóknak az erdélyi viszonyok még eldorádót jelentettek.¹¹⁸

Vigyázni kell az oláh bevándorlás adataival, azokat talán inkább a párhuzamos magyar adatokkal kellene közölni.

A fejedelmek politikájánál, ha kedvezőtlen következményeiket meg is állapítjuk, mégis a javításra való törekvést kell kiemelni.

Az erdélyi közlekedési politikát nem kell olyan élesen az általános magyarorszáigival szembeállítani, s inkább arra kell rámutatni, hogy mennyire kedveztek a nemzetiségeknek, éppen a magyar székelység érdekeit hanyagolva el.

Menj fel, kérlek, a miniszterelnökségre,¹¹⁹ és próbáld meg, hogy ezeken a bajokon még utólag segítsenek.

Szíves üdvözléssel

II.

Berlász Jenő levele Domanovszky Sándornak, Perecseny, 1940. augusztus 16.

MTA KIK KtMs 4523/229.

Mélyen tisztelt Professzor Úr!

E hó 8-án kelt kedves sorait tegnap, 15-én köszönettel megkaptam. Professzor úrnak dolgozatomhoz fűzött megjegyzéseit figyelmesen átolvastam, s belátom, hogy a jelzett vonatkozásokban csakugyan helytelenül fogtam meg a dolgokat. Szolgáljon mentségemre a propagandisztikus műfajban való járatlanságom.

Ez speciális mesterség, amely – erősen beidegződött tárgyilagos szemléletmódom miatt – újszerű, szokatlan volt nekem. Írás közben a Professzor úr által felsorolt valamennyi kényesebb pontnál éreztem, hogy célszerűbb volna hallgatni róluk, másrészt azonban aggódtam az erdélyi szász irodalom (Schuller, Teutsch, Jelenics¹²⁰) jól értesültsége és a fiatal erdélyi magyar szociográfusoknak (különösen Bórodó Györgynek) a magyarság mulasztásait és hibáit kíméletlenül feltáró, legújabbban megjelent írásai miatt. Úgy gondoltam, hogy le-

¹¹⁷ Mindezekről lásd még David Prodan már idézett művét, valamint Miskolczy Ambrus: *A 18. századi Erdélyi népességszámok értelmezésének historiográfiájából*. Múltunk, 58. évf. (2013) 1. sz. 6–35.

¹¹⁸ Vö. Miskolczy: *A 18. századi Erdélyi népességszámok értelmezésének historiográfiájából*, illetve az ott megjelölt irodalom.

¹¹⁹ A kötet nyilvánvaló kormányzati irányítással készült.

¹²⁰ Az említett szerzőkhöz lásd például: Szekfű Gyula: *Az erdélyi szász történetírás I–II*. Magyarságtudomány, 5. évf. (1943) 174–198., 325–373.

galább érintenem kell a kényes politikát, nehogy túlságosan szembetűnő legyen az eltérés az erdélyiek előadása és az enyém között. Ezért rajzoltam valamennyire reális képet.

Professzor Úr megnyugtatóására azonban azt is közlöm, hogy utólag mégis átdolgoztam a szóban forgó részleteket. Amikor a cikkek rövidebbre fogása szükségessé vált, éppen a kritikus hangú részeket húztam ki, illetve módosítottam. Teljesen töröltem a társadalmi bajokat érintő, a nagybirtokrendszerre, a kivándorlásra és az oláhság számszerű szaporodására vonatkozó bekezdéseket; a fejedelmi és a XIX. századi gazdaságpolitika eredményeit mérlegelő mondatokat pedig diplomatikusabban fogalmaztam meg.¹²¹ Így tehát vég-eredményben mindent, amire Professzor Úr figyelmeztetni volt szíves, már előzetesen korrigáltam. A cikk átdolgozott formájában, újból legépelve került Teleki és Hóman őexcellenciáik elé. Semminemű kifogás nem merült fel, sőt úgy hallottam, Hóman kegyelmes úr meg volt elégedve.

Kevéssel előbb, hogy Pestről elutaztam, 7-én vagy 8-án olvastam a jóváhagyott és németre fordított cikk¹²² kefélenyomatát. Elég jól hatott. Hiszem, hogy Professzor Úr is meg-
felelőnek fogja találni.

Szíves észrevételeit még egyszer köszönöm, s elnézését kérem az új területen való próbálkozás első botlásai miatt.

Minden jót kívánok, s vagyok őszinte, mély tisztelettel hálás tanítványa

Berlász Jenő

VILMOS ERŐS

*Taking Refuge in Silence... and Intellectual History.
Sándor Domanovszky's Views of History and Historical Policy
at the Turn of the 1930s and 1940s*

The paper discusses Sándor Domanovszky's historical and historical political views. After briefly summarizing the literature on Domanovszky, the author focuses on two main problems in his treatment of the subject: on the one hand, Domanovszky's debate with Romanian historian Nicolae Iorga, and his clearance procedure in 1945, in which the so called Tibor Baráth case and the involvement related to the grand prize awarded by the Hungarian Academy of Sciences to Gyula Szekfű in 1943 played a decisive part. According to the author's conclusion, contrary to previous views, it was not positivism but rather a historicism centering on the national problematics as well as intellectual history that primarily influenced Domanovszky's work in the last period of his life.

¹²¹ Lehetetlen itt nem gondolni Foucault azon megállapítására, hogy a fennálló hatalmi-politikai viszonyok és elvárások alkalmanként befolyásolhatják (itt egyenesen és szó szerint átírják) a történetek szövegeit. Ennek vizsgálata, úgy tűnik, a historiográfia egyik feladata. Foucault-hoz lásd például a magyar nyelvű irodalomból: Sutyák Tibor: *Michel Foucault gondolkodása*. Mária-besnyő–Gödöllő, 2007.

¹²² Berlász hasonló tárgykörben ekkoriban megjelent francia nyelvű munkája: Berlász Jenő: *Seigneur hongrois – paysan roumain en Transylvanie*. Revue d'Histoire Comparée, vol. 4. évf. (1946) 225–258.